

TIL VA JAMIYAT O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKNI TADQIQ QILISH: SOTSIOLINGVISTIK YONDASHUV

Boytemirova Mavludaxon

**Farg'ona viloyati Dang'ara tumani Maktabgacha va
maktab ta'limi bo'limi tasarrufidagi**

15-umumiy o'rta talim maktabi Ona tili va adabiyot o'qituvchisi

@mavludaxonboytemirova75

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20308597>

Annotatsiya: Ushbu maqola til va jamiyat o'rtasidagi murakkab va dinamik o'zaro aloqadorlikni chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Til nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki ijtimoiy munosabatlar, madaniyat, hokimiyat tuzilmalari va shaxsiy identifikatning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy jamiyatda tilning o'zgaruvchan rolini, uning ijtimoiy hodisalarga ta'sirini va aksincha, jamiyatdagi o'zgarishlarning tilga ta'sirini sotsiolingvistik nuqtai nazardan o'rganishdir. Maqolada tilning ijtimoiy me'yorlar, ijtimoiy differentsiatsiya, til siyosati va madaniy o'zgarishlar bilan bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tilning ijtimoiy rivojlanishdagi aktiv rolini va jamiyatning tilga ta'sirining ko'p qirraliligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot sotsiolingvistika, tilshunoslik va ijtimoiy fanlar sohasidagi tadqiqotchilar uchun foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: til, jamiyat, sotsiolingvistika, o'zaro aloqadorlik, ijtimoiy o'zgarishlar, til siyosati, identifikat

Аннотация: Данная статья посвящена глубокому анализу сложной и динамичной взаимосвязи между языком и обществом. Язык является не только средством коммуникации, но и играет важную роль в формировании социальных отношений, культуры, структур власти и личной идентичности. Основная цель исследования — изучить изменяющуюся роль языка в современном обществе, его влияние на социальные явления, а также воздействие общественных изменений на язык с социолингвистической точки зрения. В статье рассматривается связь языка с социальными нормами, социальной дифференциацией, языковой политикой и культурными изменениями. Результаты исследования показывают активную роль языка в социальном развитии и многогранность влияния общества на язык. Данное исследование будет полезно для исследователей в области социолингвистики, языкознания и социальных наук.

Ключевые слова: язык, общество, социолингвистика, взаимосвязь, социальные изменения, языковая политика, идентичность.

Abstract: This article is devoted to an in-depth analysis of the complex and dynamic interrelationship between language and society. Language is not only a means of communication, but also plays an important role in the formation of social relations, culture, power structures, and personal identity. The main purpose of the research is to study the changing role of language in modern society, its influence on social phenomena, and conversely, the impact of social changes on language from a sociolinguistic perspective. The article examines the relationship between language and social norms, social differentiation, language policy, and cultural changes. The results of the study demonstrate the active role of language in social development and the multifaceted influence of society on language. This research will be useful for scholars in the fields of sociolinguistics, linguistics, and social sciences.

Keywords: language, society, sociolinguistics, interrelationship, social changes, language policy, identity.

1. Kirish

Til va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlik insoniyat tarixining ajralmas qismidir. Til nafaqat fikrni ifodalash va muloqot qilish vositasi, balki u jamiyatning ijtimoiy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy tuzilmalarini aks ettiruvchi, shakllantiruvchi va o'zgartiruvchi kuch hamdir. Jamiyatdagi har bir o'zgarish, yangi g'oyalar, texnologiyalar yoki ijtimoiy harakatlar tilga o'z ta'sirini o'tkazadi, yangi so'zlar, iboralar paydo bo'lishiga yoki mavjudlari ma'no jihatdan o'zgarishiga olib keladi. Shu bilan birga, tilning o'ziga xos xususiyatlari, uning normativligi, shevalarning mavjudligi, tilga bo'lgan munosabat jamiyatning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Bugungi globallashuv davrida tilning rolini tushunish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Turli tillarning o'zaro ta'siri, tilning ijtimoiy tengsizlik, milliy o'zlikni anglash va madaniy o'ziga xoslikni saqlashdagi o'rni dolzarb muammolar qatoriga kiradi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi til va jamiyat o'rtasidagi dinamik va ko'p qirrali o'zaro aloqadorlikni sotsiolingvistik yondashuv asosida chuqur tahlil qilishdir. Xususan, tilning ijtimoiy strukturalar, ijtimoiy me'yorlar, til siyosati va madaniy o'zgarishlar bilan bog'liqligini o'rganish, shuningdek, jamiyatdagi o'zgarishlarning tilga ta'sirini ochib berish ko'zda tutilgan. Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi: Til jamiyatda qanday ijtimoiy funksiyalarni bajaradi? Jamiyatdagi ijtimoiy differentsiatsiya tilga qanday ta'sir ko'rsatadi? Til siyosati jamiyat va tilning rivojlanishida qanday rol o'ynaydi? Madaniy o'zgarishlar tilni qanday o'zgartiradi? Ushbu tadqiqot sotsiolingvistikaning nazariy va amaliy muammolarini yoritishga hissa qo'shadi hamda tilshunoslar, sotsiologlar va madaniyatshunoslar uchun qiziqarli bo'lishi mumkin.

2. Metodologiya

Ushbu tadqiqotda til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni tahlil qilish uchun kompleks sotsiolingvistik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy metodologik bazasini **sotsiolingvistik tahlil** tashkil etadi, bu tilning ijtimoiy omillar bilan bog'liqligini o'rganishga imkon beradi. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullar va metodlar faol ishlatildi:

1. **Adabiyotlar sharhi:** Til va jamiyat munosabatlari bag'ishlangan fundamental ilmiy asarlar, maqolalar va monografiyalar tahlil qilindi. Bu jarayonda R. Jakobsonning kommunikativ funksiyalar nazariyasi, P. Bourdieu'ning 'til kuchi' (linguistic capital) konsepsiyasi, W. Labovning ijtimoiy differentsiatsiya va til o'zgarishlari bo'yicha tadqiqotlari, shuningdek, J. A. Fishmanning til siyosati va ko'p tillilikka oid qarashlari chuqur o'rganildi. Ushbu nazariy asoslar tadqiqotning metodologik apparatini shakllantirishda muhim rol o'ynadi.

2. **Sistem tahlil:** Tilni jamiyatning bir qismi sifatida, uning turli ijtimoiy institutlar (siyosat, ta'lim, ommaviy axborot vositalari, oila) bilan aloqadorligini o'rganish uchun sistem yondashuv qo'llanildi. Bu tilning ijtimoiy tuzilmalardagi o'rnini va funktsiyalarini aniqlashga yordam berdi.

3. **Sotsiolingvistik empirik tadqiqotlar tahlili:** Mavjud sotsiolingvistik tadqiqotlarning natijalari (masalan, ijtimoiy guruhlarning til ishlatishidagi farqlari, tilni o'zlashtirish jarayonlari, tilga bo'lgan munosabatlar) tahlil qilindi. Bunday tahlil til va jamiyat o'rtasidagi real aloqadorliklarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

4. **Nazariy-g'oyaviy tahlil:** Turli ijtimoiy hodisalar (masalan, ijtimoiy tengsizlik, madaniy o'zgarishlar, globallashuv) tilga qanday ta'sir ko'rsatishi hamda tilning bu hodisalarni shakllantirishdagi roli g'oyaviy jihatdan o'rganildi. Bu jarayonda tilning 'ijtimoiy me'yor' sifatida shakllanishi va uning ijtimoiy nazoratdagi o'rni ham tahlil qilindi.

5. **Qiyosiy tahlil:** Turli jamiyatlarda til va jamiyat munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish maqsadida qiyosiy tahlil usulidan foydalanish imkoniyati ko'rib chiqildi (agar tadqiqot ma'lum bir hudud yoki tillarga qaratilgan bo'lsa, bu usul yanada samarali bo'ladi).

Ushbu metodologik yondashuv tilning jamiyatdagi murakkab va ko'p qirrali rolini chuqur va har tomonlama tushunishga imkon beradi. Tadqiqot jarayonida asosiy e'tibor tilning ijtimoiy funksiyalari, ijtimoiy omillarning tilga ta'siri hamda til siyosati va madaniy o'zgarishlar bilan bog'liqligiga qaratildi. Metodologiyaning asosiy maqsadi ilmiy faktlar va nazariy xulosalar asosida til va jamiyat o'rtasidagi dinamik bog'liqlikning mohiyatini ochib berishdir.

3. Natijalar

Til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni sotsiolingvistik tahlil qilish natijasida bir qator muhim xulosalarga kelindi. Birinchidan, til jamiyatda faqat kommunikativ vosita emas, balki ijtimoiy tuzilmalarni aks ettiruvchi va shakllantiruvchi muhim institut ekanligi tasdiqlandi. Ijtimoiy differentsiatsiya, ya'ni jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar, guruhlar va ularning ijtimoiy mavqei tilning ishlatilishida sezilarli darajada farqlarga olib keladi. Masalan, W. Labovning tadqiqotlari Nyu-York shahrida ijtimoiy-iqtisodiy holati pastroq bo'lgan aholi vakillarining muayyan fonetik xususiyatlarni ko'proq ishlatishini ko'rsatdi [FORMULA: Labov, 1972]. Bu shuni anglatadiki, til jamiyatdagi ijtimoiy ierarxiyani aks ettirish bilan birga, uni mustahkamlashi ham mumkin. Turli ijtimoiy guruhlar o'ziga xos jargonlar, dialektlar yoki nutq uslublarini shakllantirishi mumkin, bu esa guruh ichidagi birlikni mustahkamlaydi va guruhdan tashqaridagilardan farqlashga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, til siyosati jamiyatning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Davlat tomonidan amalga oshiriladigan til siyosati (masalan, bir tilni davlat tili deb belgilash, ta'lim va ommaviy axborot vositalarida muayyan tilni qo'llash tartiblari) milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy integratsiya yoki segregatsiya jarayonlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi. J. A. Fishmanning ta'kidlashicha, tilni qo'llash va saqlash millatlararo munosabatlar va milliy o'zlikni anglashning muhim omilidir [FORMULA: Fishman, 1991]. Til siyosati orqali jamiyatda muayyan tilning ijtimoiy mavqei ko'tarilishi yoki pasayishi mumkin, bu esa til egalarining ijtimoiy hayotidagi o'rniga ham bevosita ta'sir qiladi.

Uchinchidan, madaniy o'zgarishlar tilni faol ravishda o'zgartiradi. Texnologik taraqqiyot, globallashtiruv, migratsiya kabi jarayonlar yangi tushunchalar, tushunchalar va aloqa usullarini olib kiradi, bu esa tilga yangi so'zlar, iboralar kirib kelishiga yoki mavjudlarining ma'nolarining o'zgarishiga olib keladi. Masalan, internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi tilning yozma va og'zaki shakllarida sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'ldi (qisqartmalar, emotikonlar, yangi veb-jargonlar paydo bo'lishi). Bu o'zgarishlar tilning ijtimoiy hayotga moslashuvchanligini va dinamikligini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, til shaxsiy va ijtimoiy identifikatni shakllantirishda markaziy o'rin tutadi. P. Bourdieu 'til kuchi' (linguistic capital) tushunchasi bilan tilning jamiyatdagi ijtimoiy va iqtisodiy imtiyozlarga erishish vositasi ekanligini ta'kidlaydi [FORMULA: Bourdieu, 1977]. Qaysi tilda gaplashish, qanday dialekt yoki aksentni ishlatish shaxsning ijtimoiy guruhga mansubligini, uning ta'lim darajasini va ijtimoiy harakatlanish imkoniyatlarini ko'rsatishi mumkin. Til orqali shaxs o'z madaniyatini, tarixini va dunyoqarashini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari tilning jamiyat bilan uzviy bog'liqligini, bu bog'liqlikning doimiy ravishda o'zgarib turishini va o'zaro ta'sir jarayonida ekanligini ko'rsatdi. Til jamiyatni aks ettiradi, lekin ayni paytda uni faol ravishda shakllantiradi ham.

4. Muhokama

Ushbu tadqiqot natijalari til va jamiyat o'rtasidagi murakkab va dinamik o'zaro aloqadorlikning sotsiologik jihatlarini yanada chuqur tushunishga imkon beradi. Tadqiqotdan olingan xulosalar, xususan, tilning ijtimoiy differentsiatsiya, til siyosati va madaniy o'zgarishlar bilan bog'liqligi, ko'plab ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlanadi. W. Labovning ijtimoiy omillarning tilga ta'siri haqidagi ishlari [FORMULA: Labov, 1972] shuni ko'rsatadiki, tilning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va demografik tarkibidan mustaqil emas. Bu, o'z navbatida, jamiyatdagi ijtimoiy tengsizliklarning til orqali namoyon bo'lishi va ba'zan yanada kuchayishiga olib kelishi mumkinligini anglatadi. Tilning ijtimoiy me'yor sifatida shakllanishi va uning 'prestijli' yoki 'noto'g'ri' deb qabul qilinishi ijtimoiy hayotda muhim rol o'ynaydi.

P. Bourdieu'ning 'til kuchi' (linguistic capital) nazariyasi [FORMULA: Bourdieu, 1977] tilning ijtimoiy harakatlanish va hokimiyatga erishish vositasi ekanligini ta'kidlaydi. Jamiyatda muayyan til yoki dialektning ustunligi, rasmiy muassasalarda (ta'lim, davlat idoralari) uning qo'llanishi, til egalariga ijtimoiy va iqtisodiy imtiyozlar taqdim etishi mumkin. Bu, ayniqsa, ko'p tilli jamiyatlarda tilga bo'lgan munosabat va uning ijtimoiy oqibatlarini tushunishda muhimdir.

J. A. Fishmanning til siyosati va tilni saqlash bo'yicha tadqiqotlari [FORMULA: Fishman, 1991] tilning milliy o'zlikni anglash va madaniyatni saqlashdagi fundamental rolini ko'rsatadi. Davlatning til siyosati faqatgina tilning o'ziga emas, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ko'pincha, tilni qo'llash va rivojlantirishga qaratilgan siyosatlar madaniy o'ziga xoslikni saqlash va milliy birlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Globallashuv va texnologik taraqqiyotning tilga ta'siri ham muhim muhokama mavzusidir. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va global ommaviy axborot vositalari tilni o'zgartirmoqda, uni yanada soddalashtirmoqda va yangi shakllar paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Bu o'zgarishlar tilning kommunikativ samaradorligini oshirishi mumkin, ammo ayni paytda tilning boyligini yo'qotish va standartlashuvi xavfini ham tug'dirishi mumkin. R. Jakobsonning kommunikativ funksiyalar nazariyasi [FORMULA: Jakobson, 1960] tilning turli ijtimoiy kontekstlarda qanday vazifalarni bajarishini tushunishga yordam beradi. Til nafaqat ma'lumot uzatish, balki ijtimoiy aloqalarni o'rnatish, taassurot qoldirish va o'zini ifodalash vositasi sifatida ham ishlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar doimiy ravishda rivojlanib, o'zgarib turadi. Til jamiyatning rivojlanishini aks ettiradi, ammo ayni paytda jamiyatni faol ravishda shakllantiradi va ijtimoiy o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu o'zaro ta'sirni tushunish, til siyosatini ishlab chiqish, ta'lim tizimini takomillashtirish va madaniy xilma-xillikni saqlash uchun zarurdir. Kelajakda tilning ijtimoiy tarmoqlardagi ta'siri, sun'iy intellektning tilga ta'siri kabi yangi yo'nalishlarni ham tadqiq qilish muhim bo'ladi.

5. Xulosa

Ushbu tadqiqot til va jamiyat o'rtasidagi dinamik va ko'p qirrali o'zaro aloqadorlikni sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qildi. Tadqiqotning asosiy xulosalari quyidagilardan iborat:

1. **Til jamiyatning ijtimoiy tuzilmalarini aks ettiradi va shakllantiradi:** Ijtimoiy differentsiatsiya, ijtimoiy qatlamlar va guruhlarining til ishlatishidagi farqlari tilning jamiyatdagi

ierarxiyani aks ettirishi va ba'zan mustahkamlashini ko'rsatadi. Til shaxsiy va ijtimoiy identifikatni shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi.

2. **Til siyosati jamiyat rivojlanishining muhim omilidir:** Davlatning til siyosati milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy integratsiya va madaniy o'ziga xoslikni saqlashga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tilning ijtimoiy mavqei uning egalarining ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlariga ta'sir qiladi.

3. **Madaniy va texnologik o'zgarishlar tilni faol ravishda o'zgartiradi:** Globallashuv, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy o'zgarishlar tilga yangi so'zlar, iboralar kirib kelishiga va uning ishlatilish uslublarining o'zgarishiga olib keladi. Bu tilning moslashuvchanligi va dinamikligini ko'rsatadi.

Til jamiyatdan ajralgan holda mavjud bo'lmaydi va jamiyat ham tilsiz o'zini to'liq ifodalay olmaydi. Bu ikki element bir-birini doimiy ravishda o'zgartirib, rivojlantirib boradi. Tadqiqot natijalari tilning jamiyatdagi roli nafaqat kommunikativ, balki ijtimoiy, madaniy va siyosiy jihatdan ham muhimligini ko'rsatdi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlarni tavsiya etish mumkin: sun'iy intellektning tilga ta'siri, ijtimoiy tarmoqlardagi til o'zgarishlari, migratsiya jarayonlarining tillararo munosabatlarga ta'siri, shuningdek, turli madaniy kontekstlarda tilning ijtimoiy funksiyalarini chuqurroq o'rganish. Ushbu tadqiqot sotsiolingvistika, tilshunoslik, sotsiologiya va madaniyatshunoslik sohalaridagi tadqiqotchilar uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi va til hamda jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunishga hissa qo'shadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010.
2. Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Yo'ldoshev B. Sotsiolingvistika asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
4. Rasulov R. O'zbek tilining ijtimoiy mohiyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2012
5. Halliday, M. A. K. (1978). Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. Edward Arnold.
6. Gumperz, J. J. (1982). Discourse Strategies. Cambridge University Press.
7. Milroy, L., & Milroy, J. (1991). Authority in Language: Investigating Language Prescription and Standardization. Routledge.
8. Auer, P. (Ed.). (2012). Style and Language. Cambridge University Press.
9. Coupland, N., & Jaworski, A. (Eds.). (2009). The New Sociolinguistics Reader. Palgrave Macmillan.
10. Pennycook, A. (2001). Critical Applied Linguistics: A Critical Introduction. Lawrence Erlbaum Associates.
11. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge University Press.